

КНИГОЗНАВСТВО

УДК 070. 15 (477) «1919/1939»: 002. 2 (477) (=411. 16)

УКРАЇНСЬКА КНИГОЗНАВЧА ПЕРІОДИКА МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ПРО КНИЖКОВУ СПРАВУ ТА ПРЕСУ ЄВРЕЙСЬКОЇ МЕНШИНИ

© М. Т. Андрійчук, НТУУ «КПІ», Київ, Україна

Рассмотрены вопросы, касавшиеся эволюции книжного дела и прессы еврейского меньшинства, которые поднимались в украинской книговедческой периодике в период между двумя мировыми войнами (1919—1939).

Considered issues due to evolutions of bookish business and Jewish minority presses which was violated in the Ukrainian periodicals bibliography of the intermilitary period (1919—1939).

Міжвоєнний період (1919—1939) є часом стрімкого розвитку українського книгознавства (бібліології) — науки про українську книжку та книжкову справу. В цю добу з'являється ряд фахових книгознавчих періодичних видань, що відіграли не останню роль в становленні вітчизняної бібліологічної науки. На сторінках цих видань порушувались не тільки питання українського книгознавства, але й книгознавства національних меншин України. Дана стаття є спробою висвітлити проблеми, що стосувалися книжкової справи єврейської меншини та знайшли своє відображення на сторінках української книгознавчої періодики міжвоєнного періоду.

Всю українську книгознавчу пресу міжвоєнного періоду за місцем та часом її виходу можна поділити на чотири групи: періодика Наддніпрянщини доби національно-визвольних змагань 1917—1921 рр. — «Книжний бюлетень» (Полтава, 1917), «Кни-

гарь» (Київ, 1917—1920), «Книжний вістник» (Київ, 1919); періодика УСРР — «Голос друку» (Харків, 1921), «Бібліологічні вісті» (Київ, 1923—1930), «Літопис українського друку» (1924—1930), «Книга» (Харків, 1923—1924) з додатком «Библиографический бюллетень Украинской книжной палаты», «Нова Книга» (Харків, 1924—1925), «Червона преса» (Харків, 1925—1934), «Кооперативний книгар» (1925—1929), «Радянський книгар» (Харків, 1929—1932) та інші видання; періодика Західної України — «Бібліотечний порадник» (Львів, 1925—1926), «Книжник» (Львів), «Що читати?» (Львів, 1928—1929), «Українська книга» (Львів, 1937—1943); періодика української еміграції — часописи «Українське книгознавство» (Подєбради, 1922), «Книголюб» (Прага, 1930—1931). Крім того, слід пам'ятати, що як в Західній Україні, так і в еміграції виходили книгознавчі продовжувані видання: «Книжник» (Відень, 1921),

КНИГОЗНАВСТВО

«Книжка» (Станіславів, 1921—1923), «Українське книгознавство» (Подебради, 1922). Українську радянську книгознавчу періодику міжвоєнного часу можна поділити за цільовим призначенням на наукові видання, до яких варто віднести друкований орган Українського наукового інституту книгознавства — журнал «Бібліологічні вісті», та виробничо-практичні, до яких належать наприклад, такі видання як «Червона преса», «Радянський книгар», «Бібліотекар у соціалістичному будівництві», щомісячне видання «Читач-рецензент», що виходило як додаток до журналу «Культфронт». Окремо слід виділити бібліографічні видання — «Літопис українського друку», «Треба прочитати».

В книгознавчій періодиці Західної України та української еміграції розглядалися переважно питання українського книгознавства. Питання книги та преси етнічних меншин України висвітлювалися переважно в українських радянських виданнях. Хоча, проблеми книжкової справи етнічних меншин України піднімалися ще в публікаціях доби української національно-визвольної революції 1917—1921 рр.

Одним з перших періодичних видань, в якому знаходила відображення єврейська тематика, був друкований орган Всенародної бібліотеки України — часопис «Книжний вістник». Так, у «Книжному вістнику» (1919, № 2) вміщена стаття Якова Ізраельсона «Значіння єврейського відділу в складі Національної бібліотеки», в якій автор не тільки висвітлює причини, що спонукали відкрити в складі ВБУ єв-

рейський відділ, але й висвітлює впливи єврейської книжності та літератури, починаючи з біблейських часів і аж до ХХ століття на розвиток світової культури. Я. Ізраельсон високо оцінив значення єврейського відділу для культурного життя євреїв України. «Єврейський підвідділ дасть євреям, які цікавляться своєю писемністю, знову легко дістати потрібну їм книжку й викличе в їх середовищі охоту та поривання займатися розвідками в царинах єврейської науки, яка у нас, на жаль, є ще майже непочатий ґрунт, тоді як в інших європейських краях вона дійшла вже визначних поступів» [16, С. 58—66] — писав вчений.

В цьому ж номері часопису вміщено ще одну публікацію, що стосується єврейського книгознавства — «Пояснююча записка до сміти Національної бібліотеки», де поряд із переліком книжкових зібрань, що надійшли до ВБУ із приватних книгозбірень, а також книжок придбаних бібліотекою за власні кошти, подається і «Спис єврейських рукописів, одержаних Всенародною (Націон.) бібліотекою з Миського музею» [37].

Необхідно зазначити, що переважна більшість публікацій, присвячених книжковій справі національних меншин загалом і єврейської меншини, зокрема, з'явилися у періодичних виданнях УСРР. Цьому факту є своє пояснення. Так, після проведення XII з'їзду ВКП (б) у квітні 1923 р. в СРСР, в складі якого перебувала й радянська Україна, було взято курс на політику коренізації. У цей час національне питання стає одним з основних,

КНИГОЗНАВСТВО

важливою складовою політики більшовиків на Наддніпрянщині. В українській радянській книгознавчій періодиці порушувались окремі аспекти національного питання і перш за все ті, що стосувались книговидання етнічних меншостей, розвитку їх освіти, бібліотечної справи, книжкової торгівлі, бібліографії, історії книги тощо. Книговиданню та періодиці, зокрема, відводилась одна з головних ролей у агітаційно-пропагандистській роботі радянського режиму. Фахова книгознавча періодика радянської України і особливо кінця 20-х—30-х рр. XX ст. відзначалася надзвичайною заідеологізованістю. Водночас, незважаючи на викривленість інформації у публікаціях, все ж вони мають певну цінність.

На цьому фоні вигідно виокремлювався своєю незаангажованістю фаховий часопис «Бібліологічні вісті», який видавався Українським Науковим Інститутом книгознавства (УНІК) з 1923 по 1930 роки. Публікації з проблем єврейського книгознавства, вміщені у зазначеному журналі, вирізнялися науковістю та об'єктивністю. Сучасна дослідниця Н. Рибчинська охарактеризувала «Бібліологічні вісті» як «...науковий високопрофесійний журнал академічного рівня, який не має аналогів у вітчизняній книгознавчій періодиці» [32, С. 152]. Висвітлення цим виданням питань юдаїки вже порушували у своїх публікаціях деякі сучасні автори [6, С. 131—141].

На сторінках часопису було вміщено чимало бібліотекознавчих публікацій. Зокрема, це замітка «Єврейська бібліотека і

бібліотекознавство», [13, С. 103] стаття «Єврейська академічна бібліотека ім. Менделя Мохер-Сфорима (С. Абрамовича)» [34, С. 96—99]. Порушувалося на сторінках журналу і питання функціонування бібліографічного 3-місячника Єврейської Національної та Університетської бібліотеки в Єрусалимі «Kirjath Sepher» («Містечко книги») [35, С. 197]. В публікації «Центральна єврейська державна бібліотека ім. М. Вінчевського» було подано короткий опис фондів єврейської бібліотеки ім. М. Вінчевського, зазначено, що у ній функціонувало чотири відділи: архівний, абонемент для дорослих, читальня та дитячий відділ, а більшу частину фондів бібліотеки складали книжки з «гебраїки» та «іудаїки» різними мовами [41, С. 100—102]. Питання організації та проведення виставки єврейської друкованої продукції висвітлювала стаття М. Шапіро «Виставка єврейської друкованої продукції СРСР за 1917—1927 рр.» [42, С. 126—127]. Подібній проблемі присвячена замітка А. Ханчина «Виставка єврейської книги та преси» [40, С. 126].

Однак, особливу увагу дослідників-книгознавців привертає праця С. Борового «Нариси з історії єврейської книги на Україні». Хоч в цьому нарисі знаходить відображення історія єврейської книги лише в Наддніпрянській Україні, однак це була чи не перша комплексна праця такого плану. Нарис складається з двох частин і був опублікований у «Бібліографічних вістях» за 1925 рік № 1—2 та за 1926 рік № 1. У першій частині автор торкається-

ся історії єврейської книги в добу хасидизму, у другій частині — дає характеристику єврейському книговиданню в Україні першої половини XIX століття, зокрема періоду правління Миколи I, коли єврейське книговидання на Наддніпрянщині, було практично майже знищено [4, С. 47—58; 5, С. 36—48]. До речі, друга частина праці С. Борового на відміну від першої не потрапила до фундаментальної бібліографічної праці «Євреї в Україні. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. 1917—1941» (К., 2000). Не увійшла до цього поважного зібрання й інша публікація С. Борового, що побачила світ у четвертому номері «Бібліологічних вістей» за 1929 рік — «Нездійсненні проекти утворити в Києві єврейську друкарню (1836—1846 рр.)». У ній, як і в другій частині названого вище нарисувальника питання заборони діяльності єврейських друкарень на Наддніпрянщині у часи правління Миколи I та розглядалися причини, що не дали змогу відкрити до 1846 року єврейську друкарню у Києві. У 1847 році замість неї було відкрито друкарню в Житомирі [6, С. 30—32].

У вже згаданому четвертому номері «Бібліологічних вістей» за 1929 рік вміщено замітку «Бібліологічний збірник» єврейською мовою», яка інформує про те, що Центральна бібліографічна комісія Науково-дослідного Інституту єврейської культури при ВУАН здала до друку великий збірник своїх праць під назвою «Bibliologise Samlbiher. Band I» під редакцією професора Й. Лібергера — керівника

інституту. В публікації подається й короткий зміст збірника [3, С. 76]. До речі, ця публікація також не увійшла бібліографічної праці «Євреї в Україні» (К., 2000).

Питання єврейського книгодрукування в Україні у кінці XVIII століття та початків єврейського книгодрукування у Білорусії й причетності до цих процесів єврейських друкарів з України, а також окремі аспекти цензури єврейських книг порушувались в праці Г. Перліна «Нотатки з історії єврейського друку на Україні» [28, С. 123—126]. Все це свідчить, що єврейська тематика в журналі «Бібліологічні вісті» займала доволі значне місце.

З кінця 20-х рр. Український науковий інститут книгознавства та його друкований орган «Бібліологічні вісті» та співробітники піддавались гострій критиці з боку ідеологічно благонадійних авторів та пресових органів. Зокрема, на сторінках періодичних видань «Критика», «Радянський книгар» та «Пролетарська правда» була розпочата дискусія стосовно проблеми «марксистсько-ленінської книгознавчо-бібліографічної теорії як протипаги «буржуазно-еклектичному книгознавству», що супроводжувалася нападками проти директора УНІКу, редактора «Бібліологічних вістей» Юрія Меженка. На сторінках окремих книгознавчих видань викривалось «все гниле, опортуністичне, не більшовицьке, антиленінське в теорії...» українського книгознавства. На думку одного із авторів такої викривальної статті «Фронт наукового книгознавства до цього часу був «затишним куточком», де знайшла собі приту-

КНИГОЗНАВСТВО

лок буржуазна теорія книги» [15, С. 5]. Публікації такого плану стали прелюдією до фактичного розгрому української книгознавчої школи та дали сигнал до початку переслідувань українських книгознавців. Ось що писав з цього приводу М. Золотарьов: «Видаючи «Єдиний у Союзі журнал «Бібліологічні вісті», користуючись із своєї монополії на книгознавчому фронті, УНІК скерував свою роботу на поширення буржуазних теорій книгознавства, на популяризацію шкідливих пролетаріатові ідеологій.» Це звинувачення фактично звучало як вирок УНІКу та його друкованому органу. Сама ж публікація нагадує швидше відкритий донос. В провину «Бібліологічним вістям» автор ставив «буржуазно-вороже спрямовання журналу», співробітництво із С. Єфремовим, що проходив по справі «Спілки визволення України», І. Огієнком — екс-міністром уряду УНР, відсутність в часопису інтересу до історії більшовицької преси та значну кількісну перевагу публікацій, присвячених історії книги до XIX ст., методологічну спорідненість журналу з методологією М. Грушевського та намаганні «знайти в цій добі (М. А. — мається на увазі XVI—XVIII ст.) виправдання своїх націоналістичних ідеалів.» [15, С. 6].

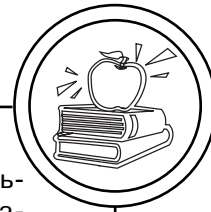
Особливо жорсткій критиці було піддано директора УНІКу Ю. Меженка за «націоналістичні прагнення», «прихильні рецензії на емігрантські роботи», зокрема, за рецензію «на антирадянську і антимарксистську книгу Л. Биковського «Замітки про книгознавство та книговидавництво», на-

дання місця для публікацій у журналі «представникам буржуазної ідеології», не розуміння «проти якого ворога треба боротися», захист бібліографії «від революційної практики» тощо [15, С. 7]. Ще більше нападки посилилась після статті директора Книжкової палати України М. Годкевича «За советское книговедение» у московському виданні «Книга и революция» (№ 10, 1929 р.). В статті критикувався журнал «Бібліологічні вісті» за захоплення історичними аспектами бібліографічних проблем, надто велику увагу до країн Заходу, наголошення на українській національній культурі, а не на досягненнях радянської дійсності.

Подібну критику ми подибуємо і в іншій статті М. Годкевича «На порозі п'ятнадцятого», в котрій автор вже чітко відніс Ю. Меженка поряд з С. Єфремовим та С. Сірополком до табору «реакційного книгознавства» [12, С. 3]. У наступника Меженка на посаді директора реорганізованої Книжкової палати Ф. Якубовського теж викликало занепокоєння те, що «Бібліологічні вісті» були високо оцінені українським книгознавцем-емігрантом Степаном Сірополком [19, С. 41].

Потужні критичні виступи привели до того, що 7 червня 1931 року на Всеукраїнській бібліографічній нараді в Києві було ухвалено рішення про «реорганізацію» Українського наукового інституту книгознавства і разом з тим про ліквідацію його періодичного видання — журналу «Бібліологічні вісті». У тому ж році багатьох працівників

КНИГОЗНАВСТВО

інституту було звинувачено в українському буржуазному націоналізмі та відриві від практики книжкової справи і репресовано, а саму установу реорганізовано. З 1936 року установу було перетворено в Науково-методичний кабінет бібліотекознавства і масової бібліографії при бібліотечному управлінні Наркомосу УРСР. З реорганізацією УНІКу починається поступовий занепад українського книгознавства у радянській Україні.

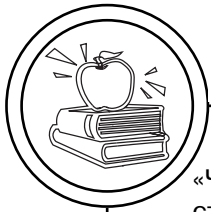
Після закриття «Бібліологічних вістей» книгознавчу періодику радянської України представляли ті видання, що вважались політично благонадійними. Публікації цих видань, не зважаючи на значний фактичний матеріал, що в них подавався, вирізнялись заідеологізованістю й заполітизованістю. Це перш за все журнали «Червона преса» та «Радянський книгар», стиль яких суттєво різнився від стилю «Бібліологічних вістей». Зазначені видання були покликані допомагати будувати соціалізм і обслуговувати інтереси правлячої комуністичної партії. З цих позицій в них розглядалась книжкова справа і та роль яка їй відводилась. «Книжковий прилавок, книгорозповсюдницька справа в цілому, так само як теоретичне й практичне книгознавство взагалі не є щось позапартійне, аполітичне, що його обходить класова боротьба, особливо за умови її загострення, під час переможного соціалістичного наступу в нашій країні» [27, С. 21] — писалося в одній із тогочасних публікацій.

Як один із засобів залучення до побудови соціалізму націо-

нальних меншостей, радянською владою розглядалось національно-культурне будівництво. У той час писали: «Розвиваючи національну культуру формою, пролетарську змістом, ми залучаємо трудящих усіх національностей до активної участі в нашому соціалістичному будівництві!» [23, С. 7]. Одна з головних ролей у справі залучення національних меншин до сталінського соціалістичного будівництва відводилась пресі та книжковій справі етнічних меншин.

Публікації журналів «Червона преса» та «Радянський книгар», що стосуються предмету нашого дослідження, є доволі різноманітними за спрямуванням. Вони стосуються переважно функціонування національних видавництв, випуску національної друкованої продукції, питань книгорозповсюдження, функціонування періодичних органів етнічних меншин тощо. Така зацікавленість проблемами національного книговидання не випадкова і пояснюється активним втіленням в життя політики так званої коренізації. Однак, публікації в цих журналах варто згрупувати не лише за проблемним принципом, але й за їх охопленням: ті, що охоплюють лише єврейську тематику і ті, де охоплюються проблеми національних меншин загалом, в тому числі і проблеми євреїв.

Так, проблемам національно-культурного будівництва в умовах утвердження сталінізму та ролі в цих процесах преси етнічних меншин і, зокрема, преси єврейської меншини присвячується цілий ряд публікацій у

КНИГОЗНАВСТВО

«Червоної пресі». Зокрема, це стаття В. Радлова «Не забувати про нацменшості», в якій автор торкається проблеми недостатнього висвітлення різноманітних проблем національно-культурного будівництва серед етнічних меншостей України, у тому числі і євреїв, на сторінках одного з центральних друкованих періодичних органів УСРР — газети «Пролетарська правда» [31, С. 6—7].

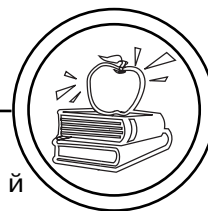
Подібні звинувачення висувуються й газеті «Радянська Волинь» (м. Житомир) у іншій публікації — «Такої проблеми майже не існує ...». Автор статті Казакевич, доходить висновку, що «... висвітлення партійної лінії в нацпитанні культпроцесів, що відбуваються на Україні, обслуговування нацменшостей від газети не може задовольнити». Автор зазначає, що на сторінках газети в достатній мірі не дістав відображення перебіг таких кампаній, пов'язаних із життям єврейської меншини, як переселення та вербування єврейської молоді на будівництво промислових об'єктів Донбасу та Магнітогорська, не висвітлювалися питання політичної роботи та освіти серед національних меншостей краю. На думку Казакевича, питання національно-культурного будівництва було особливо актуальне в Житомирі, адже там існувала реальна небезпека русифікації, наприклад, у клубі шкіряників в який входило до 80 % євреїв, на 90 % роботу проводили російською мовою [18, С. 8].

Зі сторінок журналу «Червона преса» лунали звинувачення й на адресу інших офіційних пе-

ріодичних видань, зокрема, стосовно того, що вони ігнорували висвітлення позиції компартії щодо культурно-національного будівництва та інших питань культурного розвитку національних меншин. Так, один із авторів часопису — Ф. Лівшиць, піддавав критиці газету «Комунар» Ново-Ушицького району, що на Хмельниччині, за те, що фактично за три місяці — березень, квітень та травень, газета не надрукувала жодного матеріалу про національно-культурне будівництво, хоч в районі проживають окрім українців ще й поляки та євреї [22, С. 8—9].

Критична спрямованість вищезгаданих публікацій не випадкова, адже ще 28 лютого 1931 року редакція московської газети «Правда» розкритикувала газету «Пролетарська правда» за те, що остання не приділяла достатньої уваги у питанні висвітлення проблем національних меншин [31, С. 6]. Це й стало сигналом для пошуку подібних недоліків і в інших періодичних виданнях. Критичні публікації носили характер продуманої кампанії. Про це свідчить той факт, що кілька подібних статей могли вміщуватись в одному номері журналу. Яскравим прикладом цьому може служити журнал «Червона преса» від 20 червня за 1931 рік — у номері вміщено чотири публікації різних авторів з подібними звинуваченнями — стаття Ф. Лівшиця «Нацкультбудівництво випало», В. Радлова «Не забувати про нацменшості», Глинського «Єдина стаття, жодного дописа», М. Смодіна «Політичне заї-

КНИГОЗНАВСТВО

кання» [22, С. 8—9; 31, С. 6—7; 11, С. 10; 36, С. 9—10].

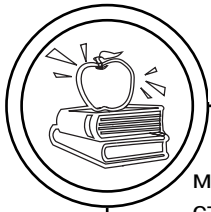
Як уже зазначалося, радянське та партійне керівництво СРСР розуміло вагу друкованого слова та його вплив на народні маси і різні етнічні групи Радянського Союзу. Вважалося, що книга мала відіграти провідну роль в культурній революції, вона розглядалась як один із головних засобів в ідеологічній боротьбі за умисел [1, С. 2]. Саме тому робились кроки щодо централізації видавничої галузі та посилення контролю за нею. В статті М. Агуфа, «Книга — гвинтівка на культурному фронті» присвяченій підсумкам всесоюзної та всеукраїнської книготорговельних нарад, що пройшли у 1929 році, зазначалося, що на всесоюзній нараді звучали заклики до спеціалізації (типізації) видавництва, поширення видання масової літератури, зменшення ціни на книжку, а також посилення регулюючого впливу Комітету у справах друку в книговидаванні та книгопоширенні. Не оминув цей захід й проблем національного книговидавання та розповсюдження книжки національних меншин [1, С. 3].

Увага і виданню книг для етнічних меншин і перш за все навчальної книги на національних мовах була приділена і у статті Д. Германа «Про роботу з книгою нацменшостей» опублікованій в журналі «Радянський книгар» (1931) [9, С. 10]. Як бачимо книговидавання та книгорозповсюдження стало об'єктом прискіпливої уваги компартій-

них та радянських органів, що й знайшло відображення у фахових періодичних виданнях.

Незважаючи на те, що тогочасні в галузевій періодиці рясніли звітами про досягнення високих показників в книговидаванні етнічних меншин, у цій галузі існували й істотні недоліки, про що змушена була писати офіційна преса. Зокрема, вже згаданий Д. Герман стверджував: «Наші книгарі не забувають, а просто ігнорують книжку нацменшостей». Причиною цього, на його думку, є незнання національних мов книгарями, притаманний деякій частині книгарів великодержавний шовінізм, розпорошеність в багатьох регіонах етнічних груп тощо [9, С. 10].

Оскільки для забезпечення книговидавничою продукцією та пресою національних меншостей не вистачало кваліфікованих редакційних працівників, в пресі розглядалась проблема виховання редакційних кадрів для національного книговидавання та періодичних видань національних меншостей, які готувалися у газетному технікумі. Дане питання знайшло відображення в редакційній статті «Посилити видання нацмен літератури» (Радянський книгар, 1931, № 30) [29, С. 3]. Центральний комітет компартії України приділяв значну увагу й ідеологічній благонадійності, а не лише відповідній підготовці працівників періодичних видань. Зокрема, в постанові ЦК КП(б)У «Про кадри преси» опублікованій в часописі «Червона преса» (1931), з метою підготовки та перепідготовки кадрів преси пропонувалося серед іншого організувати Ко-

КНИГОЗНАВСТВО

муністичний інститут журналістики для підготовки кадрів редакторів районних, великих заводських, радгоспних і колгоспних газет, а також завідуючих відділами великих районних та робітничих газет. Іншим кроком згідно з цим документом пропонувалося перетворити технікум преси на заклад комуністичної освіти, що мав готувати літературні й технічні кадри для районної преси [30, С. 1].

На сторінках журналу «Радянський книгар» регулярно подавались статистичні відомості як щодо друкованої продукції національних меншин загалом, так і єврейської меншини, зокрема. Наприклад, С. Александров в своїй публікації «Перші підсумки книжкової продукції УСРР 1928/29 року» (1930) відзначав зростання кількості видань мовами національних меншин в УСРР у 1928/1929 операційному році на тлі книг виданих українською та російською мовами [2, С. 4]. Так, за назвами у 1928/1929 операційному році вийшло 466 назви проти 261 назви у 1927/1928 році (збільшення на 78,8 %), а за загальним тиражем кількість друкованої продукції зросла з 2 млн. 69 тис. примірників проти 957 тис. (збільшення на 116,2 %) [2, С. 6].

В статті «Посилити видання нацмен літератури» (1931) зазначалося, що незважаючи на гострий брак національних авторських та редакційних кадрів видання літератури мовами національних меншостей в УСРР на кінець 20-х років невпинно зростало. У 1928/1929 операційному році тут вийшло 368 назв книг мовами етнічних меншос-

тей загальним тиражем 1 млн. 870 тис. примірників, що складало 11 млн. 573 тис. др. арк. У 1929—1930 операційному році ці цифри вже сягали відповідно 705 назв загальним накладом 4 млн. 376 тис. примірників, що складало 19 млн. 560 тис. др. арк. У 1931 році ця цифра згідно з планами мала зрости до 2569 назв загальним тиражем 16 млн. 362 тис. примірників і 52 млн. 846 тис. др. арк. [29, С. 3].

М. Годкевич в публікації «На порозі п'ятнадцятого» за період 1927—I півріччя 1931 року теж відзначав доволі стрімке зростання обсягів книжкової продукції національних меншин на тлі доволі повільного зростання української книжкової продукції та зменшення кількості російськомовної видавничої продукції за друківаними аркушами. Однак, починаючи з 1929 року знижуються й темпи зростання випуску книг і мовами національних меншин [12, С. 4]. На думку М. Годкевича, основними причинами цього була обмеженість паперових ресурсів, перезавантаженість друкарень та погана організація авторських кадрів [12, С. 5].

Статистичні дані щодо єврейської видавничої продукції подані в статті Х. Надея «Єврейська друкована продукція в Радянському Союзі 1929 (Загальний огляд)». Оскільки більшовицька влада приділяла величезну увагу ідеологічній роботі з населенням, серед єврейської друкованої продукції помітною була питома вага політичної літератури. Причому випуск її стрімко зростав. Так, наприклад, якщо в 1928 році вийшло всього 32 назви політичної кни-

КНИГОЗНАВСТВО

ги загальним тиражем 148500 прим., 170 друк. арк., то у 1929 році вже вийшло 62 назви загальним тиражем 270000 прим., 242 друк. арк. Однак, ці дані стосуються не тільки книжок, але й брошур. Невеличке зростання у 1929 році було помітне у царинах методичної літератури, а також наукової та науково-популярної книжки. Випуск єврейської дитячої книги у 1929 році в порівнянні з 1928 роком за назвами навіть дещо зменшився з 41 назви у 1928 році до 35 у 1929 році. Однак, за кількістю друкованих аркушів було певне зростання — 70 друк. арк. у 1928 році і 94 друк. арк. у 1929 році. Досить стрімким було зростання белетристичної літератури: 43 назви із загальним тиражем 118600 прим. у 1928 році і 76 назв із загальним тиражем 268000 прим. у 1929 році [24, С. 7]. Значна кількість белетристичної літератури виходила в серії «Бібліотека єврейських письменників», яку видавало видавництво «Культур-Ліга». «Державне видавництво України», що видавало твори таких єврейських радянських письменників як, наприклад, Х. Гільдіна — «Крилиці», М. Альбертона — «Біро-Біджан», Орлянда — «Греблі», Маркіша — «Брати», Абчука — «Гершл Шомай», Хана Левіна — «На початку» та ін. Звичайно це були ідеологічно витримані твори, і вони були покликані виконувати агітаційно-пропагандистські функції. Більшість з названих творів були прозовими — 50 з 76 назв, а решта 15 назв поезії і 11 назв драматичні твори. Загалом, за даними, що наводить в статті автор, єврейська друко-

вана продукція на теренах СРСР у 1929 році становила 384 назви із загальним тиражем 1469290 примірників. В порівнянні із попередніми роками результати були доволі разючими. Так, наприклад, 1923 року було видано всього 48 назв видань, 1926 року — 227 назв, 1927 року — 298 назв, 1928 року — 332 назви. Значне місце серед репертуару єврейських видань посідала навчальна книжка. Однак, в 1929 році особливо помітного зростання її випуску не спостерігалось — вийшло всього 50 назв навчальних видань, що становило 525,5 друкованих аркушів. Ці показники цілком відповідали даним минулого року, але все таки зріс загальний тираж навчальних видань, що становив разом 276500 примірників. Відсутність зросту видань за назвами пояснювалось тим, що підручники видавались, як правило, на кілька років [24, С. 7—8].

В статті Кругляка «Підготовка підручників для нацменшкіл» питання випуску навчальних видань для національних меншостей висвітлюється загалом, водночас, чимало місця відведено єврейській навчальній книзі. Автор відзначав зростання випуску навчальної книги для шкіл національних меншостей, спричинений тим фактом, що у 1931 році перед Центрвидавком вперше було поставлено завдання забезпечити школи етнічних меншостей УСРР повним комплектом підручників. Зазначене завдання для Центрвидаву виявилось доволі складним через недостатню кваліфікацію потенційних авторів, стислі терміни, брак часу у авторів, брак рецен-

КНИГОЗНАВСТВО

зентів та редакторів, а також через обмежену поліграфічну базу для друку літератури для національних меншин [21, С. 20]. До початку 1931/1932 навчального року Центрвидав випустив 60 % підручників, з них — 31 % оригінальних і 69 % перекладених з українських оригіналів. До кінця вересня план з випуску національних підручників було виконано на 100 %. Така турбота держави щодо видання національної навчальної книги пояснювалась просто: «Справа озброєння школи комуністичним підручником є важливе бойове завдання на фронті культурної революції.» [21, С. 21].

Звичайно важко встановити точну цифру із цієї маси справді соціально вартісної літератури. Очевидно, що значна частина її була агітаційно-пропагандистського характеру. Важко також сказати, який відсоток серед цих видань належав до єврейської книги.

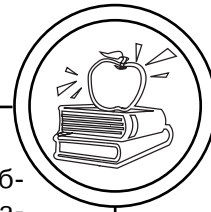
Окрема увага в галузевих публікаціях приділялась й питанням книгопоширення та реклами книг національних меншин, зокрема видань єврейської меншини. Перш за все це стосується таких публікацій Д. Германа як «Увага нацменівській книжці» (1930) та «Про роботу з книгою нацменшостей» (1931), що побачили світ у «Радянському книгарі». Як писав автор, видання книги етнічних меншостей України у кінці 20-х рр. постійно зростало. Однак, через недостатню рекламу цієї продукції національна книга розходилась доволі погано. Реклама не розміщувалась не тільки в періодиці етнічних меншин, але й майже

не випускались навіть каталоги видань національних меншин. Якщо ж такі каталоги зрідка й виходили в світ, то, як правило, без перекладу на українську чи російську мову (наприклад, у 1928 році вийшов каталог єврейських видань видрукований лише єврейською мовою), що ускладнювало роботу з поширення національної книги працівникам книгарень та бібліотек (оскільки вони не володіли національними мовами), в яких розповсюджувалось більшість з цих книг [10, С. 7]. Лише єврейське видавництво (М. А. — мабуть «Культур-Ліга»?) випустило каталог єврейської книги в перекладі на українську мову хоч і обмеженим тиражем [9, С. 10—11].

В своїй статті «Нотатки про єврейську книжкову продукцію за 1932 рік» Х. Надель також говорив про помітне зростання єврейської друкованої продукції, відзначаючи значні проблеми з її поширенням. Як правило, такі видання потрапляли на прилавки книгарень після виходу в світ через 2—3, а в деяких випадках 3—4 місяці. Такі ж єврейські видання як «Проліт», «Ді Ройте Велт» важко було дістати в столиці СРСР — Москві, а московські єврейські видання як, наприклад, «Анікойтей» було важко дістати в Україні. Гальмувало роботу з розповсюдження єврейської книги й не тільки відсутність бібліографічних каталогів, але й відсутність бібліографічних рекомендаційних списків єврейської книги в інших виданнях [25, С. 23—24].

Книгопоширенню видань національними мовами присвя-

КНИГОЗНАВСТВО

чені публікації й інших авторів. Зокрема, в статті «Масове поширення нацмен книжки» (1932), що з'явилася в «Радянському книгарі» пропагувалися заходи, що мали сприяти кращому книгопоширенню. Розповсюдженню книг національних меншостей намагались надати планового характеру. Як і у всіх сферах тодішнього життя Радянського Союзу проводились заздалегідь сплановані кампанії. Наприклад, з 20 жовтня по 20 листопада 1932 року по всій системі кооперативної торгівлі радянської України проводився «місячник активного поширення нацменкнижки». До виконання цього заходу залучались обласні бази та філії Вукопкниги і книготорги райспоживспілок. Окрім активізації діяльності книгарень з поширення нацменлітератури, пропозицій щодо створення нацменкнигарень та відповідних відділів у книгарнях під час місячника пропонувалося провести широку кампанію масового поширення індивідуальних нацмен бібліотечок. Особлива увага зверталася на комплектування цих бібліотечок. Література повинна була бути не лише певною мовою, але й стосуватися різних політично-культурних, господарсько-економічних питань, бібліотечка мала також містити наукові видання та видання «витриманої ідеологічно-цінної художньої літератури.» [17, С. 25]. За поширенням нацменкнижок встановлювався контроль, який здійснювали обласні бази Вукопспілки. Контрольні числа встановлювались, на основі кількості представників національних меншин в певних регіонах

[17, С. 26]. Перед кожною обласною філією Вукопкниги ставились конкретні завдання. Зокрема, дирекція Вукопспілки поставила перед Харківською філією наступні контрольні завдання: поширити під час місячника книг національних меншин на загальну суму 1700 крб., з яких книг німецькою мовою на суму 500 крб., татарською — 100 крб., та єврейською 1000 крб. Як бачимо, поширенню саме єврейської книги приділялась основна увага.

Наскільки важливим ідеологічно-пропагандистським заходом вважала влада проведення «місячника активного поширення нацмен книжки» свідчать гасла, під якими проводились заходи у його рамках. Наприклад, Харківська (столична) філія Вукопспілки та облпрофрада всю кампанію поширення літератури національних меншин проводили під гаслом: «Жодного трудящого нацмен без нацменбібліотеки.» По всіх національних клубах та національних театрах було організовано виставки книжок, виготовлялись відповідні агітаційні плакати, проводились вечори, присвячені цій кампанії [17, С. 27]. У зв'язку з цим можна зазначити, труднощі з поширенням національної книги свідчать не стільки про погано організовану рекламно-інформаційну діяльність, як про проблеми пов'язані, із тематичним репертуаром та його невідповідністю потребам читацького середовища.

Висвітлювалась на сторінках книгознавчої періодики і діяльність окремих видавництв, що випускали національну, в тому

КНИГОЗНАВСТВО

числі і єврейську, книгу. Окремо слід зупинитись на діяльності Центрвидаву. Цьому видавництву присвячена значна частина публікацій в офіційній книгознавчій періодиці, зокрема, стаття «Завдання Центровидаву та національна політика партії», що належить перу автора, який криється за криптонімом «В.Р.». Всеукраїнська філія Центрального видавництва народів СРСР при ВЦВК (Центрвидав) була організована у 1926 році й на неї покладалось обслуговування національних меншин України — євреїв, німців, болгар, поляків, чехів, греків та представників інших етносів газетами, журналами та книжковими виданнями. Значна частка літератури, що видавалась цим видавництвом, була єврейською мовою [7, С. 9].

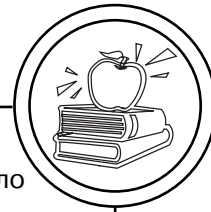
Цьому ж видавництву присвячена і публікація «Посилити видання нацмен літератури» (1931). Як зазначалося в статті, у 1924 році при президії ЦВК СРСР було створено «Центральне видавництво народів СРСР» — скорочено Центрвидав. Основним його завданням було «обслужити книжкою, газетою, журналом ті народи СРСР, що не спроможні були самі впоратися з цією роботою.» [29, С. 1]. Видавництво налагодило випуск книг кільканадцятьма мовами. З часом Центрвидав переніс на місце (в т.ч. і в Україну) частину своєї видавничої роботи. В Україні випуском літератури для національних меншин займалася філія Центрвидаву при президії ВУЦВК. Виходила видавнича продукція в основному російською, польською, німець-

кою, болгарською, єврейською, а невелика частина також грецькою і чеською мовами. Однак, у 1931 році Центр видав, як окрема організація, припинив своє існування [29, С. 2]. Натомість було запропоновано створити на місці філії Центрвидаву самостійне видавництво нацменівської літератури при президії ВУЦВК — Укрнацменвидав, що мало відповідати за видання періодичної та неперіодичної видавничої продукції національних меншин [29, С. 3].

Як зазначається в публікації «Нові видання Центрвидаву» (1931), у 1931 році Центрвидав приступив до видання журналу-підручника єврейською мовою для III і IV років навчання єврейських трудшкіл. Цей журнал-підручник повинен був надавати учням навчально-методичні матеріали з єврейської мови та суспільствознавства, а також виконувати певні пропагандистсько-агітаційні функції, оскільки подавались матеріали з питань «соціалістичного будівництва» [26, С. 11].

У вже згаданій вище статті Х. Наделя «Єврейська друкована продукція в Радянському Союзі року 1929 (Загальний огляд)» також досліджувалась робота окремих видавництв, що випускали єврейські видання. Першість з випуску єврейської книги тримало видавництво «Культур-Ліга», яке окрім «бібліотеки єврейських письменників» випускало в серії «загальної бібліотеки» велику кількість підручників, дитячу книгу, науково-популярні книжки та політичну літературу. При цьому оформлення книг даного видавництва

КНИГОЗНАВСТВО

вирізнялось чистотою та охайністю [24, С. 8]. Два десятки художніх творів єврейською мовою у 1929 році було видано у ДВУ. Філії Центрвидаву у Харкові та Москві теж збільшували випуск єврейської книги. Значну кількість єврейських книг, що поширювались і в Україні видавало й Білоруське державне видавництво. Деяку кількість випускала й новозаснована у 1929 році філія Центрвидаву у Мінську. Книжки про кооперацію єврейською мовою у другій половині 1929 року випускало видавництво «Книгоспілка». Окремо слід сказати про єврейське видавництво «Емес», що розпочало видання «бібліотеки романів» — книг на 10 аркушів за 25 коп. [24, С. 8]. Отже переважна більшість єврейської друкованої продукції видавались або в єврейських видавництвах в Україні, або українськими видавництвами чи українськими філіями центральних союзних видавництв.

Характеризував діяльність найбільших видавництв радянської України у своїй публікації «Українські видавництва в 1928/29 році (За попередніми даними)» (Радянський книгар, 1930) М. Пічугин. Зі статті випливає, що більшість книжкової продукції УСРР (близько 90 %) у 1928/1929 операційному році випускали видавництва так званої основної групи — ДВУ, «Книгоспілка», «Пролетарий», «Український Робітник», «Радянський Селянин», Юридичне видавництво, «Наукова Думка», Центрвидав, «Культура», «Культур-Ліга», «Рух» [28, С. 3]. Отже, найбільше єврейське видавництво в УСРР

— «Культур-Ліга» також входило до основної групи.

Характеризує діяльність основних видавництв радянської України і Б. Фідельман в своїй статті «Промфінплани книговидавництв України на 1931 р.», що вийшла в «Радянському книгарі». Заслугує на увагу той факт, що значна увага, приділена автором, діяльності Центрвидаву та найбільшого єврейського видавництва УСРР «Культур-Ліга». Як впливає з публікації, в радянській Україні найбільше літератури для національних меншин видавала Українська філія Центрвидаву. В 1930 році на це видавництво припадало понад 80 % видань книг мовами етнічних меншостей. Це були книги німецькою, єврейською, польською, болгарською, чеською та грецькою, а також частково російською мовами. Всього в 1931 році Українською філією Центрвидаву планувалось видати 213 назви видань, що мало складати 5,785 друкованих аркушів і 14350000 примірників. За тематикою домінували масово-політичні, навчальні, та агротехнічні видання. Пересічний тираж видавництва складав 6,8 тис. примірників при середньому обсязі книги 2,7 друкованих аркушів. Однак, література для етнічних меншостей була доволі дорогою. Собівартість національної книжки Центрвидаву складала 4,33 коп. і через невеликі тиражі була значно дорожчою за українську книгу, що видавались у ДВОУ. Тому для здешевлення національної літератури дотувались кошти із бюджету і номінальна вартість національної книжки не

КНИГОЗНАВСТВО

перевищувала 6 коп., а підручники дорівнювали в ціні українським підручникам [39, С. 3].

Під тиском громадськості та кампанії, що розпочалася в пресі, Центрвидав та «Культур-Ліга» — одні з основних видавців єврейської книги в УСРР, у 1931 році знизили ціни на книги національних меншин. Однак, видавнича продукція для етнічних меншин, що виходила зі стін ДВОУ, як впливає з публікації Д. Германа «Нацменвидання ДВОУ» (Радянський книгар, 1931), і надалі була досить дорогою. Так, наприклад, підручник «Політекономія» Лапідуса та Островітянинова єврейською мовою коштував 5 крб. 75 коп. В той же час аналогічне видання російською мовою коштувало 1 крб. 90 коп. Очевидно, що така значна різниця в ціні утворилася через незначний тираж єврейського видання [8, С. 13]. Як бачимо, здешевлення національної книжки проводилось командними, неринковими заходами.

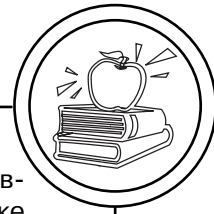
Значну кількість єврейської літератури випускало видавництво «Культур-Ліга». Так згідно із затвердженими планами це видавництво мало видати 152 назви книг єврейською мовою, 1,195 друківаних аркушів, 514 тис. примірників. З них 113 книг мали бути твори красного письменства (з яких 35 для дітей шкільного віку) і 20 підручників. Пересічна собівартість друкованої продукції «Культур-Ліги» теж була доволі значною (4,78 коп.), а номінальна вартість (9,1 коп.) [8, С. 13].

В публікаціях приділялась значна увага діяльності періодичних видань єврейської мен-

шини. Зокрема, в статті І. Теодора «Преса нацменшостей» (Червона преса, 1926) зазначається, що вже у 1926 р. в УСРР виходили єврейською мовою такі періодичні видання як «Дер Штерн», журнали «Юнге Гвардія», «Ди Ройте Велт». Газета «Дер Штерн» почала виходити з 17 травня 1925 року і була щоденною. У 1926 році її тираж вже становив 10 тис. примірників. З цим виданням співпрацювало близько 1000 кореспондентів. З регіонів надходили численні листи від читачів (близько 2000 щодня). Молодіжний щотижневий журнал мав тираж у 1926 році 1500 примірників, а щомісячний журнал «Ди Ройте Велт» 2000 примірників. Окрім того в Україні розповсюджувались видання єврейською мовою, що виходили в БСРР та РСФРР. Деякі з них мали в республіці значну кількість передплатників, як наприклад, московська єврейська газета «Емес», що мала в УСРР 3000 передплатників [38, С. 24].

У кількісному відношенні в пік коренізації нацменівська періодика зростала досить стрімко. Причому чи не найінтенсивніше з'являлись єврейські видання. Так, в праці М. Кіпера «За правильне запровадження нацполітики» (Червона преса, 1931, № 11—12) зазначається, що з травня 1930 по травень 1931 р. єврейські періодичні видання за назвами збільшилися з 11 до 16. Для порівняння за цей період кількість німецьких періодичних видань зроста з 6 до 11, польських з 3 до 6, молдавських з 2 до 6, болгарських з 2 до 3. З'явилися після квітня 1930 р. по од-

КНИГОЗНАВСТВО

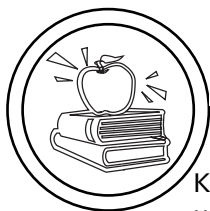
ному газетному грецькому і татарському виданню. Всього з 44 національних видань, що друкувалися в той час — 22 виходило в столиці — Харкові, і 22 — в національних районах. В цей перелік не входили російські видання, що виходили в російських національних районах. Зростає ці видання і за періодичністю виходу у світ та тиражами. Більшість цих видань виходила 4—8 разів на місяць, а в 1931 р. вже переважно 12 разів на місяць. Так, наприклад, тираж щоденної єврейської газети «Дер Штерн» зріс з 15 тис. до 19,5 тис. примірників, німецької «Дас Нойе Дорф» — з 10 тис. до 16 тис., польської «Серп» — з 6 тис. до 10,5 тис., болгарської «Колективіст» — з 5,5 тис. до 9 тис. примірників. Тиражі районних національних періодичних видань, як правило, були невисокі [20, С. 9].

Як уже зазначалося, значну частину видань, у тому числі періодики, національних меншин видавав Центрвидав. Це відображено в публікації «Видання Центровидаву та національна політика партії» (Радянський книгар, 1931). Зокрема, видавництво випускало періодичні видання для єврейської, німецької, польської та болгарської меншостей. У 1930 році у видавництві виходили 9 газет і 8 журналів. З газет — 4 єврейською, 2 німецькою, 2 польською і 1 болгарською мовами. З єврейських газет це були такі видання як «Дер Штерн» — для робітників, «Дас Соціалістіше Дорф» — для колгоспників, «Юнге Гвардіе» — для молоді як орган комсомолу, «Зай Цейт» — як орган піонерсь-

кої організації. З журналів єврейською мовою виходило таке періодичне видання як «Гезунт ун Арбет», що призначався для єврейських робітників [7, С. 9].

В публікації «Перша Всеукраїнська нарада в справі розповсюдження нацменперіодики УСРР» (Радянський книгар, 1932) розглядались питання поширення преси етнічних меншостей. Перша Всеукраїнська нарада розповсюджувачів нацменпреси, де було підбито підсумки проробленої роботи в цьому питанні, здійснено обмін досвідом та розглянуто проблеми щодо передплати періодичних видань відбулась 30 листопада 1932 року. До наради Держнацменвидав влаштував виставку преси національних меншин. За словами тодішнього директора Союздруку Альтштуля, в Україні тоді великими тиражами друкувались центральні єврейські, польські, німецькі, болгарські, татарські та інші газети. Крім того, в Україні виходило 20 різних журналів національних меншин.

Як недоліки в роботі Союздруку в УСРР Альтштуль відзначив невиконання тиражних планів газет «Дер Штерн», «Юнге Гвардіе», «Соцдорф», «Серп», «Голос Младзежі», «Дас нойе Дорф» та багатьох журналів. На його думку, це викликало зниження тиражів цих видань [14, С. 8]. Так, газета «Соцдорф», що призначалась для селян-євреїв мала у листопаді 1932 року тираж 8000 примірників. Однак, на думку учасників Всеукраїнської наради цього тиражу було замало, оскільки в УСРР тоді було понад 300 єврейських колгоспів, в яких працювало понад 18 тис.

КНИГОЗНАВСТВО

Колгоспників, і де газета зовсім не розповсюджувалась. Провина за такий стан покладалась як на Союздрук, так і на редакцію самої газети. Багато нарікань було і на доставку газети передплатникам, що також впливало на зменшення індивідуальних замовлень на літературу для національних меншин. Найбільше замовлень на періодику етнічних меншин для поширення вроздріб надходило на видання єврейською мовою, менше — польською мовою і ще менше — німецькою та болгарською мовами [14, С. 8]. Однак учасники наради говорили й про позитиви. Так, співдоповідач від Держнацменвидаву Мітельман констатував велике зростання протягом останніх років тиражів національної періодики. Наприклад, болгарська газета «Коллективіст» у 1930 році виходила 6 разів на місяць, а у 1932 році вже 12 разів, польська «Серп» виходила 10 разів, а 1932 році 15 разів; єврейська «Юнге Гвардіє», німецька «Юнг штурм», польська «Глас Млодзежі», замість 8 разів на місяць виходила 12 разів. За 1931—1932 роки було додатково створено 4 агротехнічні журнали мовами ет-

нічних меншин і п'ять журналів-підручників.

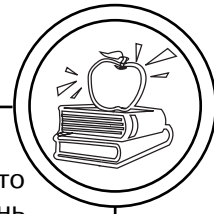
Загалом в таблиці наведено порівняння разового виходу газет і журналів за мовами національних меншостей.

Отже, в кінці 20-х—на початку 30-х років ХХ століття загальний тираж єврейських періодичних видань значно перевищував загальні тиражі періодики будь-якої іншої окремо взятої етнічної меншини радянської України.

Питання роботи центральної і районної єврейської періодики УСРР знайшли відображення у статті М. Рузіна «На крутому зламі» (1931). Автор відзначає помітне зростання за останні роки єврейської прокомуністичної преси. Особливу увагу Рузін звертає на робітничі єврейські газети, яких найбільше з'явилося в таких містах як Київ, Одеса, Бердичів. Окремо дописувач виділяє фабрично-заводську єврейську пресу, одноденні видання та так звані виїзні газети, таким чином, автор фактично запропонувавши свою класифікацію єврейської преси УСРР. Автор робить висновок: «Щоб надалі зміцнити цей злам, розгорнути роботу, треба забезпе-

Порівняння разового виходу газет і журналів за мовами національних меншостей

Мови періодичних видань	Загальний разовий тираж періодичних видань основних етнічних меншин	
	1929 рік	1932 рік
Єврейська (їдиш)	43000	104000
Німецька	22000	75000
Польська	3000	26000
Болгарська	4000	17000
Грецька	Не було	2000

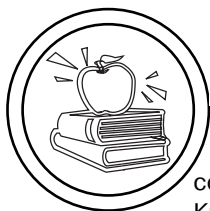

чити єврейську комуністичну пресу, як загалом нацменпресу, потрібними кадрами. Питання кадрів та висування робітників на редакційну роботу для єврейської нацменпреси стоїть особливо гостро.» До негативних явищ, що не сприяли розвитку книговидання і преси УСРР, на думку автора, слід віднести відсталість поліграфічної бази в УСРР [33, С. 14].

Як бачимо, в українській книгознавчій пресі міжвоєнного періоду висвітлювались різноманітні аспекти книжкової справи єврейської меншини. Підходи до висвітлення цих проблем були доволі контраверсійними. Науковий підхід до цієї проблеми продемонстрували такі видання як «Книжний вістник» та «Бібліологічні вісті». Такі ж видання як «Червона преса» та

«Радянський книгар» окрім суто виробничо-практичних завдань виконували ще й пропагандистські функції, тому книгознавство вони поділяли на «буржуазне» та «радянське». Ці ж фактори зумовили і характер публікацій цих видань. Поява значної кількості публікацій на єврейську тематику в книгознавчій періодиці пов'язана з одного боку залученням єврейських дослідників до роботи в цих виданнях, а з іншого (це стосується перше за все «Радянського книгара» та «Червоної преси») з тодішньою політикою радянської влади щодо національних меншин загалом і єврейської, зокрема, та використанням книги як засобу агітації і пропаганди в період утвердження в радянській Україні тоталітарного комуністичного режиму.

1. Агуф М. Книга — гвинтівка на культурному фронті (Підсумки всесоюзної та всеукраїнської книготорговельних нарад) // Рад. книгар. — 1929. — № 1. — С. 2—6.
2. Александров С. Перші підсумки книжкової продукції УСРР 1928/29 року // Рад. книгар. — 1930. — № 1. — С. 4—6.
3. «Бібліологічний Збірник» єврейською мовою // Бібліологічні вісті. — 1929. — № 4. — С. 76.
4. Боровий С. Нариси з історії єврейської книги на Україні // Бібліологічні вісті. — 1925. — № 1—2. — С. 47—58.
5. Боровий С. Нариси з історії єврейської книги на Україні // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 1. — С. 36—48.
6. Боровий С. Нездійсненні проекти утворити в Києві єврейську друкарню (1836—1846 рр.) // Бібліологічні вісті. — 1929. — № 4. — С. 30—32.
6. Владіміров М. Вивчення історії єврейського друку в УНІК // Наукові праці Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського. — 1999. — Вип. 2. — С. 131—141.
7. В. Р. Завдання Центровидаву та національна політика партії // Рад. книгар. — 1931. — № 7—8. — С. 9—10.
8. Герман Д. Нацменвидання ДВОУ // Рад. книгар. — 1931. — № 4. — С. 13.
9. Герман Д. Про роботу з книгою нацменшостей // Рад. книгар. — 1931. — № 7—8. — С. 10—11.
10. Герман Д. Увага нацменівській книжці // Рад. книгар. — 1930. — № 12. — С. 7—8.
11. Глинський. Єдина стаття, жодного дописа // Червона преса. — 1931. — № 17. — С. 10.
12. Годкевич М. На порозі п'ятнадцятого // Рад. книгар. — 1931. — № 31. — С. 3—7.
13. Єврейська бібліотека і бібліотекознавство // Бібліологічні вісті. — 1923. — № 4. — С. 103.
14. Є. Г. Перша Всеукраїнська нарада в справі розповсюдження нацмен періодики УСРР // Рад. книгар. — 1932. — № 34. — С. 8—10.
15. Золотарьов М. У наступ на буржуазне книгознавство // Рад. книгар. — 1931. — № 27. — С. 5—9.
16. Израель-

КНИГОЗНАВСТВО

сон Я. Значення єврейського відділу в складі Національної бібліотеки // Книжний вістник. — 1919. — Кн. 2. — С. 58—66. 17. І. М. Масове поширення нацменкнижки // Радянський книгар. — 1932. — № 28—29. — С. 25—27. 18. Казакевич. Такої проблеми майже не існує ... // Червона преса. — 1931. — № 17. — С. 8. 19. Касинець Е., Юрій О. Іванів-Меженко (1892—1969): Бібліографічна діяльність київського періоду, 1919—1933 // Книжник. — 1992. — № 4. — С. 41—44. 20. Кіпер М. За правильне запровадження нацполітики // Червона преса. — 1931. — № 11—12. — С. 9—10. 20. Когут С. Зарубіжна тематика на сторінках часопису «Бібліологічні вісті» (1923—1930) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. — Львів, 2003. — Вип. 11. — С. 165—173. 21. Кругляк. Підготовка підручників для нацменшкіл // Рад. книгар. — 1931. — № 25—27. — С. 20—21. 22. Лівшиць Ф. Нацкультбудівництво випало // Червона преса. — 1931. — № 17. — С. 8—9. 23. Мюллер Ф. Прорив! // Червона преса. — 1931. — № 17. — С. 7—8. 24. Надель Х. Єврейська друкована продукція в Радянському Союзі року 1929 (Загальний огляд) // Рад. книгар. — 1930. — № 11. — С. 7—8. 25. Надель Х. Нотатки про єврейську книжкову продукцію за 1932 рік // Рад. книгар. — 1932. — № 4—5. — С. 23—24. 26. Нові видання Центрвидаву // Рад. книгар. — 1931. — № 7—8. — С. 11. 27. О. П. Книгарська періодика // Рад. книгар. — 1931. — № 36. — С. 21—22. 28. Перлін Г. Нотатки з історії єврейського друку на Україні // Бібліологічні вісті. — 1928. — № 1. — С. 123—126. 28. Пічугин М. Українські видавництва в 1928/29 році (За попередніми даними) // Рад. книгар. — 1930. — № 3. — С. 3—4. 29. Посилити видання нацменлітератури // Рад. книгар. — 1931. — № 30. — С. 1—4. 30. Постанова ЦК КП(б)У про кадри преси // Червона преса. — 1931. — 30 січня. — С. 1. 31. Радлов В. Не забувати про нацменшості! // Червона преса. — 1931. — № 17. — С. 6—7. 32. Рибчинська Н. «Бібліологічні вісті» (1923—1930) в контексті української книгознавчої періодики // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. — Львів, 2003. — Вип. 11. — С. 152—155. 33. Рузін М. На крутому зламі // Червона преса. — 1931. — 10 травня. — С. 14—15. 34. С. Б. Єврейська академічна бібліотека ім. Менделє Мойхер-Сфорима (С. Абрамовича) // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 4. — С. 96—99. 35. С. Б. Kirjath Sepher (Містечко книги): Бібліогр. 3-місячник Євр. Нац. та Університет. б-ки в Єрусалимі // Бібліологічні вісті. — 1925. — № 1—2. — С. 157. 36. Сморгін М. Політичне заїкання // Червона преса. — 1931. — № 17. — С. 9—10. 37. Спис єврейських рукописів, одержаних Всенародною (Націон.) бібліотекою з Міського музею // Книжний вістник. — 1919. — Кн. 2. 38. Теодор І. Преса нацменшостей // Червона преса. — 1926. — № 8. — С. 24. 39. Фідельман Б. Промфінплани книговидавництва України на 1931 р. // Рад. книгар. — 1931. — № 5. — С. 2—4. 40. Ханчин А. Виставка єврейської книги та преси на Україні // Бібліологічні вісті. — 1927. — № 4. — С. 126. 41. Центральна єврейська державна бібліотека ім. М. Вінчевського: (Матеріали до реформи бібліотечної справи на Україні) // Бібліологічні вісті. — 1928. — № 1. — С. 100—102. 42. Шапіро М. Виставка єврейської друкованої продукції СРСР за 1917—1927 рр. // Бібліологічні вісті. — 1927. — № 2. — С. 126—127.

Надійшла до редакції 28.12.07